

החרא כנושא פיוטי

מאת ירון גולן

אהרן שבתאי; חרא, מוות; עכשיו, 181, 1979 עמ'.

תנו אליהם בניסוח שירי מעניין, אך לעתים רבות מדי ההגדרות השוקעות מדי בעולם האסוציאציות הפרטי של הכותב ומגמתיותן בולטת. אפילו ידיעי תנו את מקורם הספרותי, תמציותם, הפרדוקס שבהם, הפואנטה הסימלית, מעולם ההפרשה — אינה מצילה אותם משעשועי שיריבוט מחושב, בהמשך למסורת שירי השטות, או — מספרותיות סתומה וקרה. לעיתים יש בוודיאציות החגיגיות על אופני ההרא וחיבתו, הומור מקברי שאינו נקי מאבק של וולגריזם וחייניות מאולצת במסכת אקדמית, "סטי" איה". אפילו גילויים פרדוקסאליים מקוריים שיש בהם נקיות, חיתוך נכון, ישירות מפתיעה ומקורית, ואיזון בין לשון הדיבור ללשון השירית המסוגנת — הם, אולי, יותר חלק מהענותנו להומור ה"אנלי, השחור" משהם בעלי מורכבות בעלת עוצ"מיה, כדי להאמין לו ש"פניו האמיתיים הם התחת", או שהחרא כ"מגזר המגני של המוות" (מפתח למסר העיקרי בקובץ) — עלינו להצמיד בהלך רוח ססימי ובמנה מגושמת של חוש הומור ארכאי, הור מור זה חיוני גם כדי להפוס אמיתה טראגית קומיות המתבטאות בהגדרות אוטוריות, כמו "בלחמה היא שבר (מטאורי) של שלום מפרו (או מואץ)", הברקות, כמו "המשגל המטולש/מתחיל בניות הי ציפורניים", ואסוציאציות טעונות אלימות מרוסנת כמו הרהוריו של הכותב בשעת משגל על ציד שני הזורים, ואולם, הרף החדונה, השחורה, והאמת המרה והכאב שמצוי בחייו פרדוקסאליים והומוריים טיים אלו, רבות מהן שכלתניות מדי ומצטרפות לשירים המבוססים איצטלה של הוגה דעות. קל גם להצביע על כך שלשבתאי יש נטיה כלשהי למניין ריוט ואפשר היה לשמור על הסכימה שקובץ זה, ויחד עם זאת להוסיף — ולגרוע — עשרות מיכתמים שיריים דומים.

הוא גם מבקר בתום ילדותי תופעות שונות. כך, למשל, הוא מגדיר את הכסף "חרא, לבן" (קוד גסתר שעשוי לעניין בלי ספק את חוקרי הפשע המאורגן). במקום אחר הוא הופכו למקור הוייה זרואה אותו כחלב. בשער השני, המבליט את השיר מור הבלתי אפשרי של החרא על ידי הניסוח, מעמיק גילוי האבסורד שבקיום האנושי הנזיל כל כך. שבתאי מסהר את החרא, ומבטאו, ביותר מק"ן טעמים ומעביר לקוראים, ביבושת לאיסנטימנטאלית, חדוה ורתיעה ין מן החומרים שהוא ממוג, הן מאופן שימוש בהם והן ממסקנותיו ושאיפותיו. שבתאי מנסה — ומצליח — להימנע הן מסאטוס והן מאירוניה, אך מעבר להתרת הרסן המילולי, היבושת, והמזרות שיש בהומור הנקי, מהלכת בקובץ אורר רה גרוטסקית ומסוייטת.

אם ההשתעשעות הילדותית בחרא ובפרדוקסים מתוכמם הם עניין לפסיכיאטר מלומד יותר משהם עניין לחובבי שירה, הרי שעצם נסיונו האוטנטי של שבתאי מעודד שאלות מכובדות, כגון — הנוצר מיווג רענן ונוקב בין המגמות הקלאסית, הדקאדני טית והקיומית? האם הויקה בין לשון מדוברת לטקסטים מיחולוגיים מעשירה גם את עולמם של הנמצעים גם מציטטות הלניסטיות וגם מדיבור על עניינים הקשורים באברי ההפרשה? מה המקום שתופסת שירתו של שבתאי בנוף של השירה הישראלי? האם מצליח הקובץ להאיר במעט מלים את הקיום האנושי באור ייחודי?

*

קל לי להתחיל במיגבלות הקובץ: חלק מהי "מכתמים" עוררו בי רושם של אמירה שירית שיש בה יומרה לחוק, אומץ ועומק — אך היא משאירה אפקט של פשטנות עמומה ומתחכמת. אין לחשוך בכותב כי בשימוש במלים הפורצות טאבואים שונים בשירתו ביקש ליצור גירוים פסבדו-פורנוגרפיים וממולסחרים. יותר מזה: הויקה של מלים כגון תחת, מפליץ, חרא, מישגל, פין, פות, למוטיב המרכזי שבקובץ מאירה בחדות צד מפתיע כלשהו בהתודער

לאחר ארבעה קבצי שירה מעניינים, הוציא אהרן שבתאי את "חרא מוות", שספק אם יימצאו קוראים רבים שיוכלו לעכל את הפואטיקה שלו. פואטיקה זו, היונקת במידה לא מעטה בהססיה ההלניסטית ומהשירה הצרפתית החדשה, נמנעת מהיצמדות לכאן ולעכשו ומהחזר שקל, מהלחן וגדוס דימויים של חוויות אישיות והברתיות. אפשר לדאוג את קבצי שיריו האחרונים קטלוג של הגדרות שונות, משונות, ולעתים שנונות, על הקיום האנושי, המובי את הן מנקודת מבט מוגדרת של האני והן תוך הבלצת האני ומתן תוקף כללי למכתם השירי.

את מקומו של השיר הטורתי, שיש לו שם ועמוד משלו, תופסים כאן שלושה שירים שלכל אחד מהם כותרת ואחריה שירים קצרצדים (שלוש-ארבע שורות) ממוספרים, שלעתים יש להם, ממש כבעבודה מדעית, גם מספרי-משנה. השער הראשון, "חרא, מוות", מורכב מ-161 מכתמים; השער השני, "אמנות ההניטה", מורכב מ-74 שירים, והשער הר שלישי, "אמימונה, מזהה סאטירים" מורכב גם הוא מ-60 שירים ושירי-משנה. לתועלת הקוראים הנכיר כים מביא המשורר הצרות, המגלות את המקורות הקלאסיים שמהם נטל את הרמזים ברבים מהשירים.

קוראים שלא יסתפקו בכך, ויהפשו בקובץ גם נושא מרכזי, עשויים להגדיר את "חרא, מוות" כי אפותיאוזת של החרא בפרט, וההפרשה והרקבון בכלל. אפשר להרחיב הגדרה זאת ולהראות כי בקובץ זה מנסה שבתאי לנטוש את כל סממני הרעיו, המקומי, שהעיבו על חלק מקבצי הקודמים, ולהאיר את הכליון באמצעות פואימה חדשנית, דסוקה ושסועה, המורכבת מהערות מתחלפות. שבר תאי עצמו, הנמנע מחישוף פרטי מוגדר וישיר, שואל ומשיב בשיר מספר 105 בתיתוך לשוני אופייני: "כיצד/אני מגדיר/את/חרא מוות? — ארניה".

ואכן, סדרי המגירות יוכלו לשייך את "חרא, מוות", לא רק אל אותם קבצי שירה התוקפים סיוטים קיר מים וצדדים פרוזאיים ואפלים בקיום האנושי אלא גם לנטיה של רבים להסתייע במיתוסים כדי להנציה את האבסורד שבפעילות האנושית. במקרה שלפנינו: המוות והחרא הם שני צידיה של אותה מטבע אבי-סורדית ששמה הקיום האנושי. כל אחד מקטעי "האורגיה" הינו חיוני הממוג הומור מטורף ומרירות גרמזות ומעודנת, הנובעת מההכרה שהקיום מתמצה בהפרשות מגוחכות. במלים אחרות: לראשונה בי תולדות השירה העברית עלה החרא על דרך המלך וזכה להיות מוטיב מרכזי-סמלי כשקשוי העיכול וההפרשה, המקובלים כחומרים אנטי-שיריים, מלווים אותה, לפנינו, איפוא, ואריאציות על האדם כיצור מפריש. לא רק שההפרשה נעשית צורת הביטוי הייחודית של האדם, אלא שהקובץ כולו מדבר בזכות ההפרשה — "ובגנות הצבירה" — או, כפי שכותב שבתאי בשיר 960, "תפקידנו הממטישי הוא לזהב" ובקטע 102: "גבל מקום/תחיה/היא חרא". בשיר 93 מוצגת ההפרשה כשיא התרבות והשחרור: "התרבות מניעה/לשיאה/בקשרו לאבר".

קטעים אלה ואחרים מדגימים את החיות של אריסטופנס המובאת למוטו לקובץ: "אבא, אבא לא יהכו שבעל חי/כל כך מסריה יעלה אל האלים". לא יתכן אבל עובדה, אלה מן הקוראים שירצו לאמה קביעה זאת ונתמזל להם מזלם לנוע, כמו שבתאי, "מסכים לחרא של עצמם" יוכלו על נקלה להזדהות עם האופן שבו מבטא הקובץ את הפסולת והסרחון האנושי המגלים, במרומו, את המרחק בין המגלוי מניה האנושית לבין ממשותנו היסודית. כמי שד מאהב בפסולת זאת, אין המחבר מסתפק בכך שהוא קורא להפרשה בכינויים שונים, צובע אותה בצבי עם שונים ומבהין בה סוגים שונים. באמצעותה

בין שלושת חלקי הקובץ הזה חזק בעיני במיוחד החלק הראשון. אמנם גם בחלק השני נמצא הערות מבריקות, אך הן, ברובן, אינן מחדשה הרבה. השער השלישי, "אמימונה, מזהה סטירים" מעורר עניין מיוחד בהיותו חסיבה כמעט-סיפורית אחידה. יש חידוש בעצם פניית שבתאי לשרידי מתוה סטירים והארתו עלידי הויקה לחרא. או כדברי הסטיר לאמימונה בשיר 261, "כחי באשכול/מטלם ואדים/ של צואה" — מתוה שירי זה רווי פרשנות פארודית ייחודית על טקסט קטוע ומוכר אך למעטים מהמיתור לוגיה היוונית. אך, עם זאת, הוא בראא דן, בעינור תי, מעורפל מדי ופחות רהוט וחזק מהקטעים שלפניו.

המעטים שיתגברו על עכבות פוריסניות, על ציטיות מוגזמות לשירה מהממת בעומקה, ציוריותה, לשונה ומשמעויותיה — יתקשו שלא להבחין כי לפ" היה בשני ההקדים הראשונים של הקובץ יצר ש. ב. א. אנדרטה שירית מעניינת לגילוי הפסולת האנושית. הצירופים המפתיעים גורמים לכך שחלק מהמיכתמים חורגים מגדר קלישאות. בחללים שבין הצירור פים האסוציאטיביים, בוואריאציות החסכניות והמשוררות על הכלית קיומנו, נמצא אותות רבים לדמיון הזוי ועשיר. הויתור על חלק מדרכי השירה השיגי רחיה, שאח מקומן תופס הקצב הפזימי והויקה המקורית לחרא ולמוות, מעביר משוה כמעט ראשוני ומאגי שמחזק במקצת את מודעותנו להבלי קיומנו. הזכרים קטעים מ"קובץ" ומ"הפואימה הביהית" ואינם מתרפקים על שבתאי הגוסטאלגי מ"חדר המל" רים" מקבלים גם כאן אישור ליכולתו להעמיד שורות לא-חקייניות, ולעתים מתחכמות וכואבות באמת. שבתאי הוא, בראש ובראשונה, משורר של ספר שירים שבו רצוי שלא לנתק את היחידה הנפי רדת ממכלול המיכתמים האחרים, הכאשרים אחת ולתמיד את העובדה שאכן המוות הוא חרא. אמנם, ספק רב למדי אם תרגום קובץ ייחודי ואוניברסאלי זה לשפה אחרת יעשיר את המגלים עניין בשירה ישראלית חשובה, ודאי שאין בו הד יסיר להווי חיינו רווי העמל והסרד או לרבידה העשירים של העברית. אך גם במינוריות של הקובץ יש לברך על הנסיון להעמיד שירה תמציתית שיש בה מיווג בין רצינות להומור ופרדוקסים הכתובים בדרך מעניינת.

אהרן שבתאי